

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOI

S.NÕMMIK

EESTI NSV TERRICOORIUMI
GEOGRAAFILINE ASEND JA
ADMINISTRATIIV-TERRITORIAALNE
JAOTUS

TARTU 1961

Tagastage raamat õigeaegselt!
Возвратите книгу вовремя!

VI
WA-343 x15
TARTU RIIKLIK ÜLIKOO
GEOGRAAFIA KATEEDER

S. NÕMMIK

**EESTI NSV TERRICOORIUMI
GEOGRAAFILINE ASEND JA
ADMINISTRATIIV-TERRITORIAALNE
JAOTUS**

1961
TARTU 1961

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Ülikooli, 18
С. Няммик
АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ ДЕЛЕНИЕ
И ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ
ЭСТОНСКОЙ ССР
На эстонском языке

N
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
63391

Vastutav toimetaja T. Rea
Korrektor E. Võhandu

TRÜ rotaprint 1961. Trükipoognaid 2,6.
Tir. 400 eks. MB 04590. Tell. nr. 518.

Hind 8 kop.

S A A T E K S .

Maade (riikide) tootlike jõudude arengu ja paigutuse olulisteks tingimusteks on territooriumi struktuur, konfiguratsioon ja piirid, geograafiline asend ning administratiiv-territoriaalne liigestus. Kõik need mõisted on ajaloolised kategooriad, mille sisu muutub ajaloo käigus vastavalt ühiskondliku tootmisviisi ja poliitilise olukorra muutumisele. Sellest tulenebki vajadus kõigi nende mõistete käsitlemiseks arengus ja muutumises.

Järgnev on mõeldud geograafiaosakonna üliõpilastele õppevahendiks, millest hiljem peab välja kasvama õpik. Käesolev töö on esimeseks sellelaadseks süstemaatilise käsitluse katseks. Sellepärast on iga kriitiline osutamine järgnevas esinevatele puudustele teretulnud ja suureks abiks autorile.

Autor.

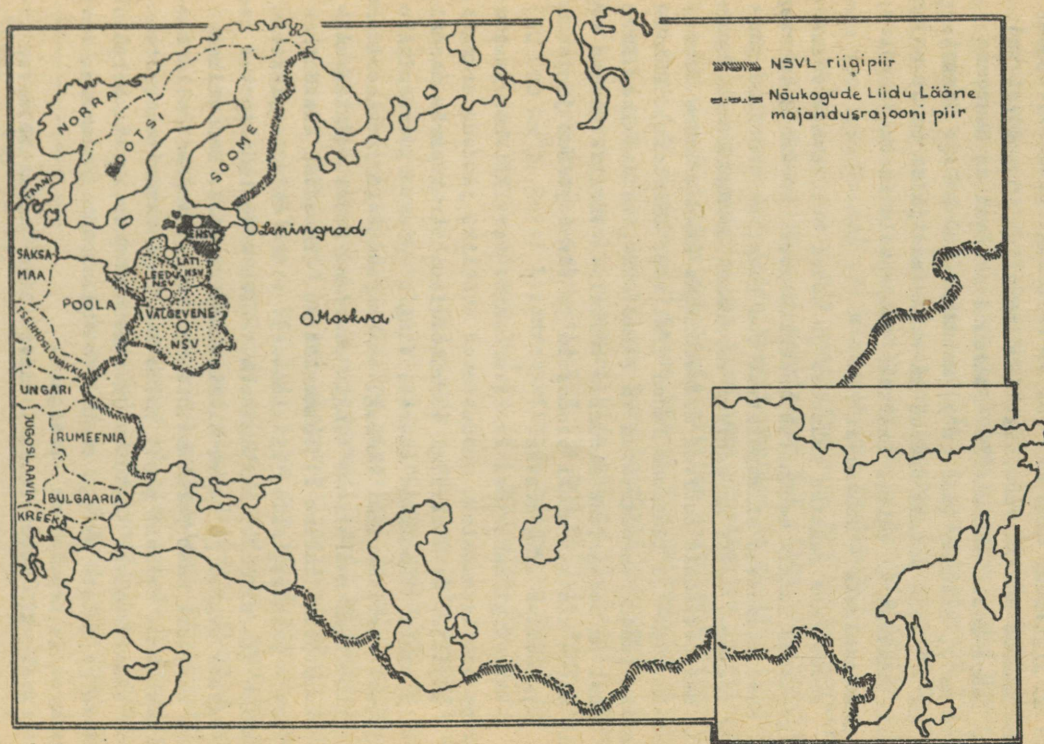
I. Territoorium ja piirid.

1. T e r r i t o o r i u m (ladina k. territorium - maa-ala, tuleb sõnast "terra" - maa) on maakera pindmiku osa, mis on teatud riigi suvereniteedi (prantsuse k. souveraineté - ülemvõim) all. Eesti NSV-le kuuluv territoorium Läänemere rannikul koosneb Soome ja Riia lahe vahelisest poolsaarekujulisest mandriosast ja saartest. Riigiõiguslikus mõistes kuulub Eesti NSV territooriumi juurde veel rannikut piirav 12 miili laiune territoriaalvete riba ja õhuruum vabariigi territooriumi mandriosa, saarte ja territoriaalvete kohal.

Eesti NSV territooriumi mandrilise osa maksimaalne ulatus läänest itta on 350 km ja põhjaast lõunasse - 240 km. See-ga on vabariigi territoorium autotranspordi efektiivse tegevussfääri piirides. Eesti NSV territooriumi mandriline osa ulatub kõige kaugemale põhja Purekkari neemel Pärисpea poolsaarel (Harju rajooni idaosas); kõige lõunapoolsem punkt asub Naha küla juures Peetri jõel (Valga rajoonis); idas asub vabariigi territooriumi äärmine punkt Narva jõel (Narva linna juures) ja läänes Ramsi neemel Noarootsi poolsaarel (Haapsalu rajoonis)¹. (Joon. 1).

Peale mandrilise osa kuulub Eesti NSV territooriumi

¹ Eesti arvudes 1920-1935, Tallinn 1937.

Joon. 1. Eesti NSV geograafiline asend.

koostisse veel 765 mitmesuguse suurusega saart. Saarte pindala on ligikaudu 4200 km² või 9% vabariigi pindalast. Suuremad saared asuvad vabariigi läänerannikul ja moodustavad siin Lääne-Eesti saarestiku. Suuremad nendest on Saaremaa (2710 km²), Hiiumaa (965 km²), Muhumaa (200 km² ja Vormsi (93 km²).² Kõik teised saared on väiksemad ja ka nende majanduslik tähtsus on väike. Saartest põhjapoolsem on Vaindloo ja läänepoolsem - Nootamaa.

Soome lahe ranniku lääneosa ja saari eraldavate väinade liigestatud rannik moodustab mereliikluseks soodsaid lahekeksi. Need etendasid silmapaistvat osa kohalike tootlike jõudude arengus, eriti meresõidus varasemal arenguastmel. Suurtele merelaevadele sobivad sissesõidukä üksnes Soome lahe ranniku kesk- ja lääneosa lahed (Tallinn, Paldiski). Lääneranniku lahed, kaasaarvatud ka Pärnu laht, on madalad. Pärnu lahel on sadamafunktsioonide täitmine võimalik üksnes kaugele merre ulatava muuli olemasolu ja Pärnu jõesuu järjekindla süvendamise tingimustes.

Vabariigi mandriosa territoriaalne terviklikkus ja kompaktne konfiguratsioon soodustavad tootlike jõudude arengut.

Asjaolu, et vabariigi territooriumi struktuuris mandrilisele osale lisanduvad saared, tingib erineva juurdemineku vajaduse territooriumi kummagi osa majanduselu probleemidele. Territooriumi saarelisus tingib suuremad kulutused kommunikatsioonidele (ladina k. *communicatio* - ühendus, ülekantud mõttes - liiklus, side, liiklustee): tekib vajadus pikkade tammide (ka sildade) ehitamiseks, tuleb arvestada teatud isoleeritust sügise ja talve ülemineku perioodil. Osa väikesest saartest saab paratamatult vähe riigi majandusellu kaasa haaratud. Teiselt poolt pakub saari ja mandrit ümbritsev meri lisavõimalusi tootlike jõudude arenguks, eriti mereliikluseks ja teiste merega seotud tootmisharude (kalandus, mereressursside kasutamine) arenguks.

Esti NSV territooriumi mandrilisest osast hõlmavad li-

² Esti arvudes, 1920 - 1935, lk. 1.

gikaudu 2000 km², s.o. 4% siseveed. Siseveekogudel on teatav tähtsus kalamajanduse ja siseveetranspordi ja peamiselt vee-käibe reguleerimise seisukohalt. Niisiis on ka siseveekogud riigi territooriumi kasulikeks koostisosadeks, kuid nende ma-janduslik kasutamine erineb maismaaosas kasutamisest. Viimati mainitud asjaolu tuleb arvestada andmete üldistamisel niisugus-te majandusharude kohta, mille otseseks tootmisbaasiks on kas maa (põllumajandus) või siseveekogud (kalapüük).

Ühenduses Eesti NSV vastuvõtmisega NSV Liidu rahvaste perre sai Eesti NSV territooriumist NSV Liidu territooriumi osa. Vastavalt NSV Liidu konstitutsioonile ei või liiduvaba-riigi territooriumi muuta ilma tema nõusolekuta ja ettepane-kud liiduvabariikide vaheliste piiride muutmiseks kinnitab NSV Liidu Ülemnõukogu.³ Eesti NSV on üks väiksemaid liiduva-bariike NSV Liidu koostises. Territooriumi suuruselt (45 100 km²) on ta teiste liiduvabariikide hulgas 13. kohal. Temast on veel väiksemad Moldaavia NSV (34 000 km²) ja Armeenia NSV (30 000 km²). Balti liiduvabariikide hulgas on Eesti NSV väik-seim (Leedu NSV - 65 000 km² ja Läti NSV - 64 000 km²).⁴

2. P i i r i d . Riigipiir on joon, mis eraldab ühe riigi territooriumi teise riigi territooriumist või ka ava-merest. Riigipiirid märgitakse maastikul ja kujutatakse kaar-dil. Riigipiirid võivad olla orograafilised ja geomeetrilise-d. Eesti NSV piirid on oma geograafiliselt struktuurilt pea-miselt geomeetrilised. NSV Liit lahendab riigipiiride küsimu-se arvestades rahvaste õigust enesemääramisele. Vastavalt sel-lele on Eesti NSV territooriumi piiritlemisel lähtunud peami-selt eestlaste etnograafilisest asustusalast. Etnograafilise asustusala kujunemisel etendavad olulist osa ka looduslikud tingimused. Eestlaste asustusala etnograafiliseks piiriks ve-nelaste asustusalaga on Narva jõgi ja Peipsi järv ühes Pihkva

³ Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Konstitut-sioon, § 14 ja 18.

⁴ NSV Liidu rahvamajandus, Statistiline kogumik, Tal-
linn 1956.

järvega. Selles piirilõigus on etnograafiliste piiride kujunemisel tähtis osa füüsilis-geograafilistel momentidel. Vabariigi idapiir on geomeetriline piir, mis kulgeb piki Narva jõge, Peipsi ja Pihkva järve ja eraldab Eesti NSV Vene NFSV Pihkva oblastist. Eesti NSV lõunapiir on samuti geomeetriline piir, mis eraldab eestlaste etnograafilise asustusala lätlaste asustusalast, s.o. Eesti NSV Läti NSV-st. Eesti NSV põhjapiir kulgeb mööda Soome lahte ja läänepiir mööda Läänemerd ja selle osa Riia lahte. Eesti NSV riigipiir, mis on ühtlasi ka NSV Liidu riigipiiriks, ulatub Läänemeresel 12 meremiili kaugusele rannikust. Rootsi territoriaalveed hõlmavad 3 meremiili laiuse riba. Nii jääb nende kahe riigi piiri vahele neutraalvesi. Vabariigi põhja- ja läänepiiri tähtsus tuleneb asjaolust, et ta, olles Eesti NSV riigipiir, on samal ajal NSV Liidu riigipiiriks kapitalistlike riikide Rootsi ja Soomega.

3. Eesti NSV territooriumi ja piiride kujunemine on pika ajaloolise arengu tulemus. Enne Saksa ja Skandinaavia röövvalitajate sissetungi XIII saj. elasid eestlased territoriaalsete kogukondadena, kihelkondadena. Riiklike moodustiste tekkimise protsess oli juba alanud, kuid selle katkestas eestlastega asustatud ala tükeldamine röövvalitajate vahel pikkadeks sajaditeks.⁵

Kui Eesti ala tervikuna Altmargi rahulepinguga (1629.a.) läks Rootsi alla, jäi ta endiselt tükeldatuks. Eesti ala jagati kahe kubermangu (Eestimaa ja Liivimaa) vahel. Niisugune olukord jäi kehtima ka pärast Eesti ala liitmist Venemaaga (1710.a.)⁶ ja kestis kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini. Pärast veebruarirevolutsiooni, 30. märtsil 1917. a., Vene Ajutise Valitsuse määrusega "Määrus Eesti kubermangu administratiivse juhtimise ja kohaliku omavalitsuse ajuti-

⁵ Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 33.

⁶ Seesama, lk. 135.

se korra kohta" liideti Eesti kubermangu külge Liivi kubermangu eestlastega asustatud alad. Kuigi kõnesolev määrus anti kodanluse huvides eesmärgiga rahvahulkade tähelepanu revolutsiooniliselt liikumiselt kõrvale juhtida, koondati sellega ometi põhiliselt eestlastega asustatud alad üheks tervikuks. Ühtlasi loodi Eesti kubermang, milles Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusel oktoobris 1917 kehtestati nõukogude võim ja kuulutati välja Eesti Nõukogude Vabariik. ⁷

Pärast välismaist interventsiooni ja kodusõda sõlmiti NSV Liidu ja kodanliku Eesti valitsuse vahel rahuleping Tartus 2. veebruaril 1920.a. Rahulepingu kohaselt jäi kodanliku Eesti piiridesse venelastega asustatud Petseri ja Irboska ning nende ümbrus ja ka maa-ala ida pool Narva jõge.

Nõukogude korra taaskehtestamise järel viidi Eesti NSV territoorium vastavusse etnograafiliste piiridega. Sellega ühenduses läksid Leningradi oblasti külge Narva jõe tagused alad ja Pihkva oblasti külge see osa endisest Petserimaast, mis oli asustatud peamiselt venelastega. ⁸ Nii sai Eesti NSV territooriumi, mis vastab täiesti eestlaste etnograafilisele asustusale. Küllalt põhjendatud ei olnud aga Ivangorodi lahutamine Narva linnast. Nüüd on Leningradi Riikliku Ülikooli teadlaste poolt tõstatatud küsimus Narva ja Ivangorodi taasühendamisest. On ju Ivangorod sisuliselt Narva eeslinn, tema funktsionaalne seos Narvaga ilmne ja seega on ka põhjendatud nende kahe linna ühendamise taotlus.

II. Eesti NSV geograafiline asend.

1. G e o g r a a f i l i s e a s e n d i m ö i s t e . Maade majandusliku arengu põhjuste otsingul ja tingimuste analüüsi juures jõuame välja geograafilise asendi mõisteni. Nõukogude geograafiateadus mõistab asendi all mingi

⁷ Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 420.

⁸ Eesti NSV Teataja, 1945, nr. 5.

koha, maa, rajooni või linna territoriaalset suhet temast väljaspool asuvate objektidega, vaatamata sellele, kas need objektid on looduslikud või on nad loodud ajaloolise arengu protsessis.⁹ Seega on maa geograafilise asendi mõiste sisuks selle maa ja teda ümbritsevate geograafiliste objektide ja nähtuste vahelised ruumilised suhted. Need objektid ja nähtused võivad olla looduslikud, majanduslikud ja poliitilised. Vastavalt geograafiliste objektide vaheliste ruumiliste suhete iseloomule eraldab N.N. Baranski geograafilise asendi matemaatilist, füüsilis-geograafilist, poliitilis- ja majandusgeograafilist aspekti. Geograafilise objekti matemaatilis-geograafiline asend määratakse geograafiliste koordinaatidega, füüsilis-geograafilise asendi sisuks on asend looduslike objektide, veekogude, soode jne. suhtes. Asendi poliitilis-geograafiline aspekt määratakse geograafilise objekti paigutusega poliitilisel kaardil, sõjakollete, vaenulike ja sõbralike maade suhtes jne. Asendi majandusgeograafiline aspekt sisaldab geograafiliste objektide ruumilist suhet majandusliku suhtlemise peamiste suundade, liiklusteede, tähtsate turgude, tööstuskeskuste, põllumajandusrajoonide, kuid ka looduslike ressursside jt. suhtes. Kõik need momendid on maade majanduslikus arengus olulisteks, vastavalt kas positiivseteks - arengut soodustavateks - või negatiivseteks - arengut pidurdavateks tingimusteks.

Maailma poliitiliste süsteemide siirdealal asuvate maade puhul tõstatub veel küsimus ühe või teise maa kuuluvusest ühte või teise poliitilisse süsteemi. Asendi majanduslik ja poliitiline aspekt on omavahel tihedasti seotud. Võib öelda enamgi: majandusgeograafiline asend on ajalooline kategooria, mille sisu muutub üldise ajaloolis-poliitilise konstellatsioonini (ladina k. constellatio - tähendab vastasseis; ülekan-tavas mõttes - vaenulike ja sõbralike maade asend üksteise suhtes) ja tootmisviisi ning selle tehnika muutumisega. Siit järeldub, et eriti kiiresti on muutuv nende maade geograafi-

⁹ Н.Н. Баранский, Очерки по школьной методике экономической географии, Москва, 1946, лк. 29.

line asend, mille territoorium on ajaloo protsessis olnud pideva poliitilise võitluse objektiks ja sagedasti sõjalise tegevuse areeniks.

Eestimaa kuulub niisuguste maade hulka, mille pärast on sajandeid võideldud ja mille poliitiline kuuluvus on korduvalt muutunud. On selge, et Eesti ala geograafilise asendi mõiste sisu on ajaloolis-poliitiliste tingimuste funktsioon: igakordse ajaloolis-poliitilise olukorra muutumisega muutus ka Eesti ala geograafilise asendi väärtus.

2. Eesti geograafilise asendi majandusgeograafilise aspekti muutustest. Põhjasõja käigus liideti 1710.a. Eestimaa lõplikult Venemaaga. See olukord kinnitati Venemaa ja Rootsi vahelise Uusikaupunki (Nystadi) rahulepinguga 1721.a. K. Marxi hinnangu kohaselt olid Balti provintsid "loomulikkuks lisandiks natsioonile, kes valdab nende taga asetsevaid maid... Peeter vallutas ainult selle, mis oli absoluutselt vajalik tema maa normaalseks arenemiseks".¹⁰ Baltimaad, seega ka Eestimaa, kujunesid Venemaa majandusorganismi osadeks, millel kohalike mõisamajandite kaudu olid tihedad sidemed ka Lääne-Euroopa maadega.

XVIII-XIX sajandil oli maailma tsentrumiks Lääne-Euroopa ja selle tsentrumiga suhtles ka Venemaa. Venemaa majanduselu raskuspunkt lasus Euroopa-Venemaal. Nende tingimuste tõttu kujunesid Baltimaad rahvusvahelise suhtlemise siirdealaks, asjaolu, millel oli suur tähtsus Venemaa arengule üldse, eriti aga Balti provintsidele enestele. Ühenduses Peterburi rajamisega XVIII saj. algul kandus Vene väliskaubandus Valgelt merelt Läänemerele. Läänemerd mööda kulgesid peamised mere- teed Lääne-Euroopasse ja sealt edasi ka ookeanitagustesse maadesse. Meretransport oli peamiseks vahendiks suhtlemisel välismaadega. 1912.a. läbis merepiiri 71% Venemaa väljaveost ja 61% sisseveost.

¹⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные письма, Москва, 1947, лк. 233.

XIX sajandil kasvas Venemaa väliskaubanduses Kaspia ja Musta mere tähtsus. Ometi jäi Läänemerele oluline koht Venemaa suhtlemisel Lääne-Euroopaga ja Ameerikaga. Moodustab ju Läänemeri lühima tee Loode-Venemaalt Atlandi ookeani. Venemaa import toimuski peamiselt Läänemere sadamate kaudu.¹¹

Baltimaade geograafilisele asendile tuli suuresti ka suks intensiivne raudteede ehitamine Venemaal, mis algas XIX saj. 60-ndatel aastatel. Eesti alal avati esimene raudteeliin 1870.a., mis ühendas Tallinna ja Paldiski sadama ning Narva tööstuskeskuse Peterburiga ja selle kaudu Sise-Venemaa piirkondadega. 1876.a. avati Tapa-Tartu, 1887.a. Tartu-Valga, mis oli ühendatud Riiaga, ja 1889.a. Valga-Võru-Pihkva raudteeühendus. Need raudteed sidusid Baltimaade sadamad Venemaa suurte linnadega ja eksport-teraviljarajoonidega ning neil oli määratu suur tähtsus siseturu laienemise protsessis.¹² Geograafiline asend tiheda rahvusvahelise suhtlemisega siirdealal soodustas Baltimaade, sealhulgas ka Eesti ala tootlike jõudude arengut, mistõttu sajandite vahetusel need kubermangud olid Venemaa enam arenenud osadeks.¹³

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni loodi Lääne imperialismi toetusel Läänemere idarannikul kodanlikud riigid - Eesti, Läti ja Leedu. Need riigid pidid olema puhvriks kapitalistliku Lääne ja Nõukogude Liidu vahel. Lääne orientatsioonist tingituna oli kõnesolevate riikide hoiak Nõukogude Liidu suhtes vaenulik. Kodanliku Eesti valitsuse Nõukogude Liidule vaenuliku suhtumise tõttu oli suhtlemine suure idanaabriga väga piiratud. 1935. aastaks oli väljavedu NSV Liitu lakanud olemast ja Eesti vedas NSV Liidust sisse umbes sama palju kui Hollandist.¹⁴ 1939.a. esimese viie kuu jooksul moodustas sissevedu NSV Liidust Eestisse 3,3% kogu

¹¹ Г.С. Хачатуров, Размещение транспорта в капиталистических странах и в СССР, Москва, 1939, lk. 483.

¹² Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 228.

¹³ V.I. Lenin, Teosed, 3.kd., lk. 221.

¹⁴ Eesti arvudes 1920-1935, lk. 188.

Eesti sisseveost ja väljavedu Eestist NSV Liitu 5,2% kogu Eesti väljaveost.¹⁵ Peamisteks Eesti kaubanduslikeks partneriteks olid Inglismaa ja Saksamaa, kuhu 1936.a. läks Eesti ekspordist vastavalt 36,5% ja 22,4%. Impordis (1935.a.) domineeris Saksamaa 18 miljoni krooniga, teisel kohal oli Inglismaa 15 milj. kr..¹⁶ Siit järeldub, et kodanliku Eesti loomisega lakkas Eesti täitmast seda osa, mis talle ja teistele Balti riikidele ajalooliselt langes nende maade geograafilise asendi ja tihedate sidemete tõttu Venemaaga. Just need seosed olidki nende maade majandusliku arenemise aluseks paljude sajandite jooksul. Sõltumatuse fiktsioon ja vaenulik hoiak Nõukogude Liidu suhtes olid põhjuseks, miks Eesti geograafiline asend kaotas kõik need soodustavad momendid, mis tal varem olid Venemaa enam arenenud osana. Eesti lülitati Lääne kapitalistlike riikide huvides imperialismi süsteemi. See uus olukord avaldas laostavat mõju Eesti majanduse arenemisele, muutis ta poolkoloniaalseks ääremaaks Lääne-Euroopale ja ka ameerika imperialismile. Endiste mitmekülgsest arenenud majanduslike seoste asemel tekkisid ühepoolsed, peamiselt läänesuunalised majanduslikud seosed.

3. Kodanlikke kontseptsioone Eesti geograafilise asendi küsimuses. Kodanlik teadus teenib ja kaitseb kodanluse klassihuve. Sellel alal on suuri "teeneid" ka majandusgeograafial, mis muutus kapitalistlikes maades imperialismi teoreetiliseks õigustajaks ja hiljem fašismi üheks ideoloogiliseks kandetalaks - geopolitikaks.

Kuigi XVIII sajandil Baltimaad, sealhulgas ka Eesti, liideti Venemaaga, ei loobunud Saksamaa hellitamast lootust uuesti vallutada need maad. Sellest annab tunnistust kas või see asjaolu, et saksa teaduses ei nimetatud Baltimaid teisi- ti kui "Venemaa Saksa Läänemere provintsid" (Deutsche Ostsee-

¹⁵ Kaubavahetuse arenemine NSV Liiduga, Konjunktuur, nr. 67/68, Tallinn 1940.

¹⁶ V. Tarmisto, "Geopolitika" - eesti kodanluse poliitika üks teoreetilisi aluseid, "Eesti Kommunist" nr. 12, 1952.

provinzen Russlands).

Esimese maailmasõja ajal püüdis Saksamaa taas anastada Baltimaaid. Ühenduses sellega ilmusid Saksamaal teadlased, kes asusid saksa imperialismi teoreetiliselt põhjendama. Nii-suguste teadlaste hulgast tuleb eeskätt nimetada A. Pencki, kes püüdis tõestada Vene riigi piiride paikapidamatust ja Baltimaade kuuluvust Saksamaale. Toetudes geomorfoloogilisele ja taimkattelisele sarnasusele ning ühistele joontele asustuses, teeb A. Penck järelduse, et Baltimaad kuuluvad ühte rajooni Ida-Preisimaaga; looduse poolest kulgevat aga Venemaa riigipiir piki Ilmeni ja Peipsi järve nõgu.¹⁷ Imperialismi apologetide osas esinesid ka E. Huntington Ameerika Ühendriikides, Sten de Geer Rootsisis jt.

Ka kodanliku Eesti teaduses ilmusid tööd, mille eesmärgiks oli geograafiateaduse kaasabil teoreetiliselt "põhjustada" Eesti riigi loomist ja õhutada NSV Liidu vastaseid meeleolusid Eestis. Nii kirjutas Tartu ülikooli prof. M. Haltenberger 1925.a. kolmest Balti riigist kui "geograafilisest indiviidist" (regioonist), millel olevat vahepealne iseloom Põhja- ja Kesk-Euroopa vahel. Toetudes A. Pencki kontseptsioonile nn. "Warjäägi piirist", väitis M. Haltenberger, et Venemaa loomulik läänepiir kulgevat Valge mere-Oneega-Laadoga järve joonel ja edasi Polesje ning Dnepri madalike reana Musta mereni. Nagu eeltoodust selgub, jätsid nii A. Penck kui ka M. Haltenberger vaatluse orbiidist välja Baltimaade ja Venemaa ajalooliselt kujunenud majanduslikud ja kultuurilised seosed ja püüdsid püstitatud probleemi lahendada, toetudes peamiselt looduslikele tingimustele.¹⁸

Alates 1929.a. elas Eesti majandus ja kodanlik parlamentarism üle kriisi. Eesti kodanlik valitsus hakkas üha enam fašistliku diktatuuri poole kalduma, mis 1934.a. uue põhi-

¹⁷ A. Penck, Die natürlichen Grenzen Russlands, Ein Beitrag zur politischen Geographie des Europäischen Ostens, Berlin 1917.

¹⁸ M. Haltenberger, Gehört das Baltikum zu Ost, Nord- oder Mitteleuropa, Dorpat 1925. Publicationes Instituti Universitatis Dorpatensis Geographici, Nr. 1.;
Seesama, Landeskunde von Eesti, Tartu 1925.

seadusega ka realiseeriti. Tugevnesid sidemed fašistliku Saksamaaga ja kodanliku valitsuse hoiak NSV Liidu suhtes muutus üha vaenulikumaks. Uuele poliitilisele kursile Eestis kohandus kiiresti ka kodanlik Eesti majandusgeograafiateadus, kus üha sagedamini hakkasid ilmema geopoliitilised ja šovinistlikud kontseptsioonid.¹⁹

Eriti suure agarusega püüdis kodanliku Eesti valitsuse nõukogudevaenulikkude poliitikat teoreetiliselt põhjendada Tartu ülikooli professor E. Kant koos oma õpilastega. Reaktsioonilisuse poolest on eriti silmapaistvad E. Kanti kaks tööd: "Eesti geopoliitilisest ja geökonoomilisest asendist, eriti Venemaa suhtes", Tartu 1931, ja "Bevölkerung und Lebensraum Estlands" (Eesti rahvastik ja eluruum), Tartu 1935. Nendest töödest peegelduvad eriti selgesti kodanliku Eesti majandusgeograafias valitsenud geopoliitilise koolkonna ideoloogilised tõekspidamised. Kodanluse klassihuve teenides lahendati kodanliku Eesti majandusgeograafiateaduses ka Eesti territooriumi ja majandusorganismi geograafilise kuuluvuse, resp. asendi küsimus.²⁰

Peaeesmärgiks oli leida argumente Eesti kuuluvuse tõestamiseks Lääne-Euroopa majanduslikku ja kultuurilisse ringi. Selle eesmärgi saavutamiseks kasutas E. Kant kaudset teed, arendades mõtet Eesti kuulumisest nn. "Baltoskandiasse". Baltoskandia all mõistab E. Kant Skandinaavia maid Rootsit, Norrat ning Taanit, Soomet, Eestit ja Lätit. "Baltoskandia" mõiste lõi Rootsi reaktsiooniline geograaf Sten de Geer ("Das geologische Fennoskandia und das geographische Baltoskandia" - Geoloogiline Fennoskandia ja geograafiline Baltoskandia - 1928). Sten de Geer juhindub sealjuures eelkõige Rootsi agressivsete sõdade ajaloo: Rootsi valitses ju omal ajal Baltimerd ümbritsevaid maid. E. Kant püüab Sten de Geeri õpetust Baltoskandiast edasi arendada, jättes kõrvale vaid need

¹⁹ v. Tarmisto, op.cit.

²⁰ S. Nõmmik, Väärkontseptsioonid eesti kodanlikus majandusgeograafias, "Edasi", nr. 147, 1953.

argumendid, mille paikapidamatus on liiga ilmne. Baltoskandia teooria põhjendamisel toetub E. Kant tuntud ameerika geopoliitiku E. Huntingtoni väärõpetusele nn. "töökliimast".

Nagu geopolitikud üldse, nii püüab ka E. Kant Eesti kuuluvust Baltoskandiasse tõestada eelkõige looduslike näitajate abil, ignoreerides sealjuures sotsiaalmajanduslikke tingimusi. Looduslikeks teguriteks, mis pidavat määrama Eesti kuuluvuse "Baltoskandiasse" on E. Kanti järgi 1) Eesti poolsaareline asend, 2) moreentopograafia, 3) maakerge ja 4) meretransgressioon. Eriti suurt tähelepanu omistatakse kogu ainekäsitluses meretransgressioonile. Peale ülaltoodud tegurite mainitakse veel ühise joonena fossiilsete küttesainete puudumist nn. "Baltoskandia" maapõues. Fasistlikule ideoloogiale vastavalt nimetatakse ühe hindamise alusena ka madalat juutide protsenti rahvastikus.

Kriitiliselt hinnates ülalmainitud tegureid, jõuame järgmistele tulemustele. Ei saa eitada teatud välist sarnasust Skandinaavia ja Jüüti poolsaare vahel ühelt poolt ja Eesti ja Kura poolsaare vahel teiselt poolt; see sarnasus on aga peamiselt konfiguratsioonilist laadi. E. Kanti töös ei käsitleta Eesti poolsaarelist asendit meresõitu (s.o. tootlike jõudude arengut) soodustava tegurina. Sellepärast ei ole nimetatud faktoril majandus- ja poliitilisgeograafilise asendi määramise alusena mingit väärtust.

Edasi püüab E. Kant tõestada Eesti kuuluvust Baltoskandiasse moreenmaastiku levikuga ja leida looduslikku piiri Ida-Euroopa ja "Baltoskandia" vahel. E. Kant väidab, et Peipsi ja Lubani järve nõod moodustavat mandrijää toimel tekkinud loodusliku piiri, mis õigustavat Eesti ja Kura poolsaare geograafilist ühendamist "Baltoskandiaga". Ka see väide ei ole põhjendatud, sest mandrijää analoogiline toime ulatub mitte ainult Peipsi ja Lubani järvede nõgudeni, vaid kaugele itta ja lõunasse väljaspoole Baltimaade piire. E. Kanti poolt "avastatud" piir on otsitud, kunstlik vaimusünnitus.

Maakerke käsitluses on E. Kant sunnitud tunnistama, et niisugune looduslik tegur ei oma otsest, vaid ainult kaudset

mõju kõnesolevate maade looduslik-geograafilisele keskkonnale. Selle mõju nende maade tootlike jõudude arengule on aga väga küsitav.

Tõsisemat tähelepanu kui eelmised tunnused, väärrib kahtlemata postglatsiaalse meretransgressiooni esinemine nii Skandinaavia kui ka Baltimaade territooriumil. Meretransgressiooni toime on vaieldamatu kõnesoleva territooriumi loodusliku keskkonna, s.o. reljeefi, mullastiku, taimkatte jne. kujunemisel.

Ei saa salata, et loetletud ühised jooned looduslikes tingimustes etendavad teatud osa Baltimaade ja Skandinaavia maade looduslikes protsessides, kuid samal ajal on ka ilmne, et need ühised looduslikud eeldused ei ole küllaldaseks põhjuseks ühe või teise maa kuuluvuse määramisel ühte või teise majandusorganismi või majandusorganismide süsteemi. Pealegi on hästi teada, et loetletud maad suurel määral erinevad paljude teiste looduslike tingimuste poolest, viimaste mõju tootmisele ei ole aga kaugeltki väikeem eespool toodud tegurite mõjust. Meenutagem näiteks, kuivõrd erinev on ühelt poolt Rootsi ja Norra ning teiselt poolt Taani, Läti ja Eesti pinnaehitus; reljeefi mõju tootmise arengule ja paigutusele on kahtlemata suurem kui näiteks maakerke mõju.

Edasi on E. Kanti järgi Skandinaaviale ja Baltimaadele ühiseks jooneks fossiilsete kütteenete puudumine maapõues. Nagu E. Kant kirjutab, ei olevat kivisõe puudumine lasknud "Baltoskandias" rasketõöstusel tekkida. Siinkohal tuleb märkida, et mainitud seisukohta ei saa teisiti hinnata, kui teaduslike faktide moonutamisenä: kuigi Baltimaadel kivisüsi puudus, kujunes Eesti ja teiste Baltiriikide territooriumil suure Venemaa majandusorganismi osana enne Esimest maailmasõda laialaatuslik rasketõöstus. Meenutagem siin suurejoonelist masinaehitust, eriti laevaehitust Tallinnas. Tõsi küll, see laostus kodanliku Eesti päevil.

Geograafilise asendi mõiste on ajalooline kategooria. Sellest lähtudes peavad nii Eesti kui iga teiseigi maa geograafilise asendi hindamisel esikohal seisma sotsiaalmajan-

dualikud tegurid. E. Kant aga vaikib kõigest, mis kõneleb Eesti territooriumi rahvastiku kultuurilistest ja majanduslikest seostest Ida-Euroopa lauskmaal asustavate rahvastega. Ta jätab vaatlusorbiidist välja tööga, et Eesti territoorium pole ka füüsilis-geograafiliselt midagi muud, kui Ida-Euroopa lauskmaa osa. E. Kant toetub oma "Baltoskandia" teoorias kodanliku ajalooteaduse väärseisukohtadele eestlaste tihedatest sidemetest Skandinaaviamaadega ja ignoreerib täiesti üldtuntud tõde eestlaste ja slaavlaste sajandeid kestnud sõbralikust koostööst nii eelajaloolisel kui ka ajaloolisel perioodil. E. Kant ei mainigi eestlaste kaubanduslikke suhteid slaavlastega enne Saksa röövvalutajate ilmumist Baltimaadele ega ka Eesti territooriumi linnade ja liiklusteede osa Hansaaegses kaubanduslikus suhtlemises Venemaa ja Lääne-Euroopa vahel. E. Kant läheb vaikides mööda ka Eesti ajaloos pöörde- list tähtsust omavast sündmusest - Eesti ala ühendamisest Venemaaga.

Kodanikkude Balti riikide loomisega katkestati kunstlikult Baltimaade ja Vene majandusorganismi ajalooliselt kujunenud ühtsus. Toimus taandareng endisest hästiarenenud industrialiseeritud Venemaa kubermangust poolkoloniaalseks ääremaaks Lääne metropolmaadele, väliskapitali mõjusfääriks ja platsdarmiks lääne imperialismile Nõukogude Liidu vastu. Alles Nõukogude võimu taaskehtestamine andis Eesti geograafilisele asendile tagasi need soodustavad omadused, mis ta kaotas kodanliku riigi loomisega.

Niisiis toetub kodanliku Eesti majandusgeograafias valitsenud väärteooria Eesti kuuluvusest "Baltoskandiasse" ühelt poolt vulgaarsele geograafismile ja teiselt poolt faktide tendentslikule käsitlemisele ning ajalooliste kategooriate ignoreerimisele.

Eesti NSV astus 1940.a. eesti töötava rahva tahtel NSV Liidu koosseisu. Sellega lahendati praktikas küsimus, missugustesse Euroopa riikide süsteemi Eesti kuulub. Kuid kodanlikus teaduses jätkuvad spekulatiivsed arutelud selles küsimuses. Eesti pagulasteadlased (E. Kant, K. Inno) ei lakka küsi-

osa kõigest neist potentsiaalsetest võimalustest, mida NSV Liidu sotsiaalne süsteem ja looduslik keskkond pakuvad. Pärast Nõukogude võimu kehtestamist Eestis toetub vabariik oma kultuurilistes ja majanduslikes seostes kindlalt koostööle vennasvabariikidega. Sellest suhtlemisest kasvasid välja idaja kagusuunalised majanduslikud seosed.

Nõukogude Eesti geograafilise asendi käsitluses peame silmas küsimuse kolme aspekti: lähedust merele ja asendit metsavöötmes, naabrust NSV Liidu tähtsamatele tootmistsentrumitele ja asendit NSV Liidu riigipiiril.

Eesti NSV asub NSV Liidu loodeosas Läänemere rannikul Vene NFSV ja Läti NSV naabruses. Lähedus merele on alati olnud Eesti asendi iseloomustavaks jooneks. Nagu juba eelnevast käsitlusest selgus, on see moment etendanud Eesti arengus olulist osa. Kuid mereäärne asend on nüüd Eesti NSV arengu jaoks omandanud uue sisu. Merega seotud peamistel majandusharudel - merekalandusel ja meretranspordil - on oluline koht mitte üksnes Nõukogude Eesti, vaid ka kogu NSV Liidu rahvamajanduses. Need majandusharud annavad Eesti NSV rahvamajanduse struktuurile oma spetsiifika ja vabariik võtab nende mõlema majandusharuga osa üleliidulisest geograafilisest tööjaotusest. Merekalandus on Eesti NSV-s nõukogude korra ajal kalamajanduse arenguks loodud soodsate tingimuste tõttu suuresti kasvanud, võrreldes kodanliku ajaga. Eriti avarad perspektiivid on kalamajanduse arengul seoses kalanduse raskuspunkti kandumisega avamerele.

Eesti NSV merelise geograafilise asendi teine aspekt seisneb liiklusgeograafilistes funktsioonides. Asendi tõttu Läänemere ääres võtab Eesti NSV osa välismajanduslikust suhtlemisest NSV Liidu loodeosa ja Lääne-Euroopa maade vahel. Sellel alal on veel potentsiaalseid võimalusi. Kapitalistlike maade hoiaku tõttu on rahvusvaheline suhtlemine Läänemerele vähem intensiivne, kui ta olla võiks. Läänemere osatähtsus on suhteliselt vähenenud ka tänu NSV Liidu rahvusvahelise suhtlemise kasvamisele teistel meredel, sealjuures tootlike jõudude arengu tõttu idarajoonides, eriti Kaug-Ida meredel. Ka on suur osa rahvusvahelisest suhtlemisest kandunud maismaa-

piiridele rahvademokraatlike riikide tekkimise tõttu NSV Liidu naabruses Kesk- ja Kagu-Euroopas ning Aasias.

Mereäärusel asendil on veel kaudne mõju Eesti NSV majanduselule füüsilis-geograafiliste tingimuste kaudu. Mere kliimat pehmendav mõju teeb võimalikuks niisuguste põllukultuuride viljelemise Eesti NSV-s, mille kasvatamine samal laiusel, kuid kontinentaalse asendiga kohtades (näit. Permi oblast) pole võimalik (näit. suhkrupeet).

Eesti NSV geograafilist asendit tuleb hinnata ka füüsilis-geograafilisest aspektist. Eesti NSV asub metsavöötmes, kus levivad leetmullad, rohked metsad ja niidud ning liigniiskuse all kannatavad maad. Teiselt poolt asub Eesti NSV nn. "pikapäeva" vöötmes, mis võimaldab päikese radiatsiooni täielikuma ärakasutamise põllukultuuride kasvatamisel.

Eesti NSV geograafilisele asendile iseloomulikuks jooneks on tema lähedus NSV Liidu kõige enam arenenud rajoonidele - Tööstuslikule Keskrajoonile ja Looderajoonile. Niisuguse asendi tähtsus tuleneb asjaolust, et iga liiduvabariik on territoriaalne tootmiskombinaat arenenud sisemiste seostega ja üleliidulise spetsialiseerumisega. Spetsialiseerumine aga saab omakorda võimalikuks vabariigi sisemiste ja väliste majanduslike seoste baasil. Nende seoste kujunemisel etendab olulist osa ka liiduvabariigi geograafiline asend enam arenenud majandusrajoonide, suurte tööstuskeskuste, liiklusteede, maavarade ja teiste looduslike ressursside suhtes. Asend naabruses tähendab kapitalistliku süsteemi tingimustes antagonismi, vastuolu, konkurentsi kahe naabri vahel, - üks neist püüab suruda teist tahaplaanile. Nii kujunevadki vastuoluliselt ühed puhttööstus- ja teised põllumajandusrajoonideks (meenutagem siinkohal näiteks Tööstusliku Keskrajooni ja Mustmulla-Keskrajooni arengut). Sotsialistlikus majandussüsteemis soodustab asend hästi arenenud majandusrajoonide naabruses tootlike jõudude arengut. Antakse vastastikku edasi positiivsed tootmiskogemused ja kasutatakse ära komplekselt kõik kohalikud võimalused. Põllumajandus küllastub industriaalsete elementidega ja kvalifitseeritud kaadriga. Eesti NSV asend NSV Liidu kahe suure tööstusrajooni naabruses soodustab

vabariigi tööstuse ja põllumajanduse arengut. Vabariigi tihedast kontaktist NSV Liidu nende osadega kõnelevad andmed Eesti NSV kaubavahetusest. Eesti NSV veab Tööstuslikust Kesksrajoonist ja Looderajoonist sisse 42% kogu vabariigi sisseveost ja veab sinna välja ligi 56% kogu Eesti väljaveost.²² Kaubanduslikule suhtlemisele lisandub veel teaduslik-tehniline ja teised kultuurilise suhtlemise vormid, millel on otsene või kaudne mõju Eesti NSV tootlike jõudude arengule. Kõik see kõneleb Eesti NSV geograafilise asendi tähtsusest Vene Föderatsiooni kõige enam arenenud majandusrajoonide naabruses.

Lõppeks tuleb märkida veel Eesti NSV asendi poliitilis-geograafilist aspekti. Eesti NSV on oma asendi tõttu NSV Liidu läänepiiril nagu eelpostiks NSV Liidu kaitsesüsteemis. Tänapäeva raketi-tehnika ajastul on asendi niisuguse poliitilis-geograafilise aspekti kaal puhtsõjalises mõttes vähenenud, kuid sõjalise konflikti korral on tal siiski teatud tähtsus.

Arvestades NSV Liidule vaenulikku kapitalistlikku ümbrust, seab riigi piirikäärne asend kõrgendatud nõuded elanikkonna ideoloogilisele kasvatusel. Piirirajoonides püüavad imperialismi agendid kõige sagedamini arendada õnnetustööd NSV Liidu vastu. See teeb vajalikuks kõrgendatud valvsuse ja rahva poliitilise teadlikkuse väsimatu töstmise.

III. Eesti NSV administratiiv-territoriaalne jaotus.

1. A d m i n i s t r a t i i v - t e r r i t o r i a a l s e j a o t u s e m õ i s t e . Riigi administratiiv-territoriaalne korraldus kujutab endast riigi territooriumi liigestatust osadeks, millele vastab riigi valitsemise kohalike organite süsteem. Kohalike riigivõimuorganite kaudu

²² L. Tulp, Eesti NSV kaubavahetus teiste liiduvabariikidega, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, IX köide, Ühiskonnateaduste seeria, 1960.a., nr. 2.

teostab riik oma funktsioone maa-alal, mis moodustab teatud ühiku administratiiv-territoriaalse jaotuse süsteemis.

Riigi administratiiv-territoriaalne jaotus on harilikult mitmeastmeline. Olenevalt riigist nimetatakse administratiiv-territoriaalse jaotuse ühikuid väga mitmet moodi. Eesti alal, nagu kogu Venemaal, olid nõukogude võimu eelsel perioodil halduslik-territoriaalseteks ühikuteks kubermangud, maakonnad (kreisid) ja vallad. Kubermangudena eraldati Katariina II ajal (1775.a.) territoorium, millel elas 300 000 - 400 000 meeshinge ja maakonnad - 20 000 - 30 000 meessoost kodanikuga.²³

Ühenduses pärisorjuse kaotamisega kujunes maakonna allüksusena välja kolmas territoriaalne üksus - vald. Vald oli mõisnikest sõltuva talurahva seisusliku halduse alamastme üksus, mis tegelikult oli kulakluse valitsemise tööriistaks külas.

NSV Liidus on administratiiv-territoriaalse jaotuse ühikuteks kraid, oblastid, administratiivsed rajoonid ja külanõukogud. Nii kraid kui ka oblastid liigestuvad administratiivseteks rajoonideks, kuid kraide koosseisu kuulub seaduspäraselt ka mõni autonoomne oblast. Külanõukogu on NSV Liidu administratiiv-territoriaalse jaotuse väikseim lüli.

Riigi administratiiv-territoriaalse korralduse iseloom sõltub riigi klassiseloomust ja vastavalt sellele tema funktsioonidest. Sellest järeldub, et administratiiv-territoriaalne jaotus NSV Liidus erineb printsipiaalselt kapitalistlike maade administratiiv-territoriaalsest liigestusest. V.I. Lenin, iseloomustades Venemaa administratiiv-territoriaalset jaotust, märgib oma töös "Kriitilisi märkusi rahvusküsimuse kohta", et "... see oli keskaegne, pärisorjuslik, kroonulis-bürokratlik".²⁴ Tsaari-Venemaa administratiiv-territoriaalne jaotus teenis riigi poliitilis-fiskaalseid huve ja töötava rahva klassihuvide mahasurumise eesmärki. Kubermangukorralduse ülesandeks oli Vene isevalitsejate seisukohalt "parema korra" sis-

²³ Большая Советская Энциклопедия, 7-е изд., т.13, лк.166.

²⁴ V.I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 30.

seseadmine, s.o. politseirežiimi tugevdamine, maksude sisse-
nõudmise kergendamine, sõjaväe komplekteerimine ja selle ülal-
pidamiskulude veeretamine elanikkonnale.

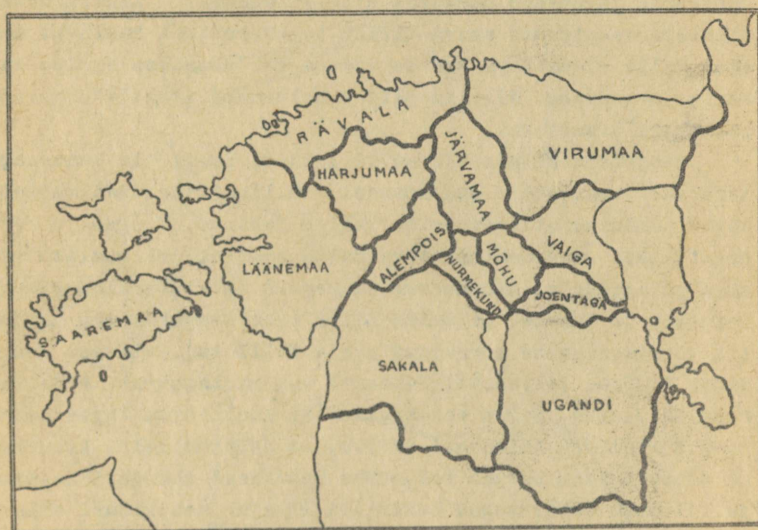
NSV Liidu administratiiv-territoriaalne korraldus on ko-
handatud sotsialistliku riigi ülesannete elluviimisele ja
funktsioonide täitmisele; ta teenib nõukogude demokraatia
eesmärke. Nõukogude Liidu administratiivne rajoneerimine teos-
tatakse teaduslikel alustel ning see toetub riigi poliitili-
se, majandusliku ja kultuurilise juhtimise ühtsuse printsii-
bile. NSV Liidu administratiivsel rajoneerimisel arvestatakse
rahvastiku rahvuslikku koostist, majanduse ja eluolulisi ise-
ärasusi, rahvaarvu, rahvastiku tihedust, poliitilist, majan-
duslikku ja kultuurilist tõbumist keskuste poole, ühendus-
teede suunda ja laadi. Nõukogude administratiiv-territoriaal-
se jaotuse põhieesmärgiks ja -ülesandeks on riigiaparaadi lä-
hendamine töötavale rahvale, et kindlustada valitsemise ja
juhtimise operatiivsus ja diferentseeritus. Ta võimaldab
rähvahulki paremini teenindada ja kaasa tömmata riigi valit-
semisele. Administratiiv-territoriaalsed üksused on seega
rahvamajanduse planeerimise ja kommunismi ülesehitamise tu-
gibaasiks meie maal.

Administratiiv-territoriaalne jaotus on ajalooline ka-
tegooria, mis muutub ühenduses tegeliku elu vajadustega. Põ-
hiseaduse järgi kuulub liiduvabariikide administratiiv-ter-
ritoriaalse struktuuri küsimuste lahendamine liiduvabariiki-
de eneste kompetentsi.²⁵

2. Administratiiv-territoriaal-
se jaotuse kujunemine Eestis
nõukogude võimu eelsel perioo-
dil. Enne Saksaa ja Skandinaavia röövvalutajate sisse-
tungi Baltimaadele XIII sajandil elasid eestlased kihelkonda-
dena ja nende liitude - maakondadena. XIII sajandi algul oli
Eesti alal 8 suuremat maakonda: Ugandi, Sakala, Virumaa, Jär-

²⁵ Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Konstitutsioon, § 28.

vamaa, Rävala, Harjumaa, Läänemaa ja Saaremaa. Nende vahel Kesk-Eestis asusid veel mõned väiksemad maakonnad ja kihelkonnad, nagu Vaiga, Joentaga, Mõhu, Nurmekund ja Alempois, mis polnud veel liitunud maakondadega (joon. 2).

Joon. 2. Eesti ala territoriaalne jaotus XIII sajandi algul.

Pärast vallutamist tükeldati Eesti ala pikkade sajandite (XIII - XVII saj.) jooksul mitme isanda vahel: Ordu, piiskoppide, Taani, Rootsi ja Poola vahel. XVII saj. algul läks Eesti ala tervikuna Rootsi valitsuse alla, kuid siis ei loodud ühtset tervikut eestlastega asustatud aladest. Rootsi anastajad arendasid siin poliitikat "jaga ja valitse". Selle järelle, kuidas Eestimaa osad Rootsi poolt alistati, moodustati nendel kolm halduslikku ühikut. Kõige varem läks Rootsi alla Põhja-Eesti koos Hiiumaaga. Sellel alal moodustati Eestimaa kubermang, mis jagunes Harju, Viru, Järva ja Lääne maakonda-

deks. Lõuna-Eesti alal koos Läti alaga kuni Daugava jõeni moodustati Liivimaa kindralkubermang. Kubermangu eesti rahvastikuga põhjaosast moodustati Tartu ja Pärnu maakonnad. Saaremaa ühes Muhumaaga moodustas iseseisva haldusliku ühiku. Maakonnad jagunesid omakorda kihelkondadeks.²⁶ Kihelkonnaks nimetati tsentrumis asuva kiriku tegevussfääri kuuluvat maa-ala, mille elanikkond kas tervikuna või enamuses kuulus antud kiriku kogudusse. Niisiis olid kihelkonnad kirikliku administratsiooni üksusteks.

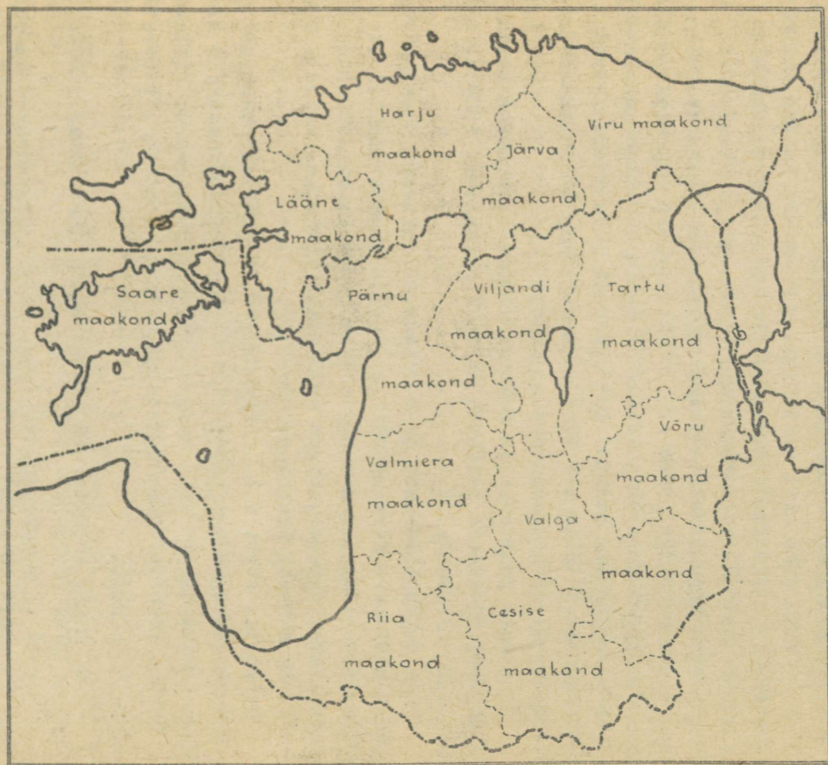
Põhjasõja käigus 1701-1710 liideti Eesti ala Venemaaga. Vene valitsus jättis Baltimaadel põhiliselt kehtima rootsiaegse administratiiv-territoriaalse jaotuse. Vastas ju etnograafiliste asustusalaade tükeldatus tsarismi rahvusliku rõhutamise poliitikale. Ainukeseks suuremaks ümberkorralduseks oli Saaremaa ja Muhumaa liitmine Liivi kubermanguga. See halduslik-territoriaalne korraldus püsis XVIII saj. viimase veerandini. 1775.a. kehtestati Venemaal uus administratiiv-territoriaalne jaotus, mille eesmärgiks oli aadlivõimu tugevdamine. Seda korraldust laiendati 1783.a. ka Baltimaadele. Eesmärgiga edukalt maha suruda talurahva rahutused ühendati Eestimaa ja Liivimaa kubermangud Katariina II ajal asehalduri alla. Pärnumaa ja Tartumaa põhjaosadest moodustati Viljandi maakond, Tartumaa lõunaosast Võru maakond. 1784.a. asutati Võru mõisa maadele maakonna keskus - Võru linn. Osa Harjumaast ja Läänemaast eraldati Paldiski maakonnaks (kreisiks).²⁷

Asehalduskord likvideeriti 1796.a., Paul I ajal. Sellega ühenduses lakkasid kehtimast ka Katariina II aegsed korraldused. Likvideeriti Paldiski maakond; Viljandi maakond jäi tegelikkuses Pärnumaa osaks. Alles XIX saj. keskpaiku, Vene kottu- ja politseikorralduse kehtestamisega Liivimaal, hakkas Viljandi maakond tegelikkuses uuesti olelema.²⁸ (Joon. 3)

²⁶ Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 106.

²⁷ Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 159.

²⁸ Eesti VII. Viljandimaa, Tartu 1939, lk. 253.

Joonis 3. Eesti- ja Liivimaa XIX sajandi keskel.

Tsaari-Venemaa administratiiv-territoriaalses jaotuses liigestusid maakonnad alamaastme ühikuteks - valdadeks. Valdad moodustati ühenduses pärisorjuse kaotamisega, talurahvaseadustega Liivimaal 26.märtsil 1819.a. ja Eestimaal 23.mail 1816.a.²⁹ Nagu juba ülal märkisime, moodustati vallad mõisnike kontrolli all talurahva seisusliku omavalitsuse ühikuina. 19. veebr. 1866.a. vallakogukonna seadusega pandi kindlam alus valdade korraldusele. Vallakogukonna moodustas elanikkond, kes elas riigi poolt piiritletud teatud maa-alal ja oli mõisa revisjonikirja üles võetud.³⁰ Valla territooriumiks oli Liivimaal orjusmaa, Eesti- ja Saaremaal talu nuumamaa või talu rendimaa.³¹ Mõisamaa ühes mõisarahvaga, välja arvatud mõisasulased, ei kuulunud maakogukonda.

Ühenduses politsei- ja kohtureformiga reorganiseeriti XIX sajandi 90-ndatel aastatel valdade korraldus. 1908.a. oli Eesti alal 350 valda.³²

Nagu eelkäsitletust juba selgus, loodi Vene Ajutise Valitsuse määrusega märtsis 1917.a. eestlastega asustatud maakondadest Eestimaa kubermang, millel Suure Sotsialistliku Oktobrirevolutsiooni käigus kehtestati nõukogude võim ja kuulutati välja Eesti Nõukogude Vabariik.

Kodanliku Eesti riigi rajamisega jäi üldiselt kehtima Katariina II aegne administratiiv-territoriaalne jaotus 9 maakonnaks. Need olid: Viru, Harju, Lääne, Järva, Pärnu, Viljandi, Tartu, Võru ja Saare maakonnad. Lisaks nendele moodustati

²⁹ E. Dolf, Kogukondlik omavalitsus. Eesti. Maa, rahvas, kultuur, Tartu 1926, lk. 1238.

³⁰ 1856.a. kinnitatud Eestimaa talurahvaseaduse-raamatu lisade ja muude Eestimaa talurahvaseaduste puutuvate seaduste kogu, Tallinn 1882.

³¹ Orjuse- ehk vakumaa Liivimaal, talu- nuumamaa ehk talu rendimaa Eestimaal ja Saaremaal eraldati XIX sajandi alguses talurahvaseaduste põhjal kaardil mõisamaast nn. punase joonega ja pidi kuuluma talurahva kogukonna liikmete kasutamisele rendi alusel või pärisomandina.

³² E. Krepp, Valdade majanduslik olukord ja territoriaalne ümberkorraldus Eestis, Tallinn 1938.

pärast Tartu rahulepingut veel Petseri maakond. 1920.a. anti kodanliku Eesti valitsuse poolt veel Valga ja Alutaguse maakondade moodustamise seadus.³³ Viimane, s.o. Alutaguse maakond jäi paberile, tegelikult seda maakonda ei organiseeritudki.

Kodanlik Eesti võttis üle tsaari-Venemaalt ka maakondade jaotuse valdadeks. Valla omavalitsustes oli esindatud peamiselt kulaklus. Selle tulemusena kujunesid vallad kodanliku valitsuse tugikantsideks kohtadel. Kuni 1938. aastani kõikus valdade arv 360-370 vahel. 1934.a. rahvaloenduse andmetel oli valdade keskmine elanike arv 2060 inimest ja valla territooriumi keskmine suurus 121 km².³⁴ 1938. aastal teostatud valdade reformi tulemusena vähenes valdade arv 365-lt 248-le.³⁵ (Joon. 4.)

3. Administratiiv-territoriaalse jaotuse areng Nõukogude Eestis. Nõukogude Eesti võttis oma eelkäijalt, kodanlikult Eestilt, üle administratiiv-territoriaalse jaotuse maakondadeks ja valdadeks. Ühenduses vabariigi piiride muutmisega likvideeriti Petseri maakond ja osa endise Petseri maakonna valdu ühendati Võru maakonnaga.³⁶

Eesti NSV territooriumi liigestus üksnes maakondadeks ja valdadeks ei vastanud aga Nõukogude Eesti poliitilise ja majandusliku elu nõuetele. Eesti põllumajanduse sotsialistlik ümberkorraldamine nõudis riigiaparaadi lähendamist kohtadele. Nii kujuneski esimeseks sotsialistlikuks ümberkorralduseks administratiiv-territoriaalse jaotuse alal külanõukogude moodustamine 1945. aastal.³⁷ Sotsialistliku ülesehituse

³³ Riigi Teataja, Nr. 145/146, 1920.a.

³⁴ E. Krepp, op.cit., lk. 42.

³⁵ Seesama, lk. 16.

³⁶ Eesti NSV Teataja, nr. 5, 10.veebr.1945.

³⁷ Pärnu maak., Eesti NSV Teataja, nr.30, 8.sept.1945;
Lääne maak., seesama, nr. 32, 24.sept.1945;
Tartu maak., Valga maak., Viljandi maak., Viru maak.
ja Võru maak., seesama, nr. 33, 28.sept.1945;
Saare maak., seesama, nr. 34, 15.sept.1945;
Harju maak. ja Järva maak., seesama, nr.35,26.okt.45.

vajadused nõudsid ka maakondade süsteemi täiendamist. 1946.a. eraldati Hiiumaa ja tema juurde kuuluvad saared Läänemaaast ning moodustati iseseisev Hiiumaa maakond.³⁸ Selle maakonna moodustamise tingisid ühelt poolt isoleeritus endisest administratiivsest keskusest - Haapsalust ja teiselt poolt vajadus lähendada kõrgema-astme administratiivset juhtimist.

Eesti NSV rahvamajanduse kiireareng ja kohalikud konkreetsed vajadused tingisid administratiiv-territoriaalse jaotuse edasise ümberkorraldamise. Niisugune vajadus tekkis Kirde-Eestis seoses põlevkivitööstuse arenguga ja Kesk-Eestis seoses kollektiviseerimisega. Nii moodustatigi 1949.a. juurde veel kaks uut maakonda - Jõhvimaa Virumaa idaosast ja Jõgeva-
maa - Tartu- ja Viljandimaa põhjaosast.³⁹

Ülaltoodust selgub, et sotsialismi ülesehitamine Eestis aastatel 1944-1950 toetus maakondadele, mis omakorda liigestusid valdadeks ja vallad külanõukogudeks. Kuid tegelik elu näitas, et ka need ümberkorraldused ei olnud veel küllaldaselt ning administratiiv-territoriaalse jaotuse ja nõukogude Eesti riigi ees seisvate ülesannete vahel oli tekkinud vastuolu - vastuolu vana vormi ja uue sisu vahel. Maakondade juhtivad organid olid liiga kaugel selleks, et efektiivselt juhtida Eesti NSV sotsialistlikku industrialiseerimist ja eriti kollektiviseerimist ning võitlust külas kapitalismi riisemetega. Vallaorganites aga puudus kvalifitseeritud kaa-
der. 1949.a. alustati eeltööga uue administratiiv-territoriaalse jaotuse väljatöötamiseks. Oktoobris 1950.a. kehtestati uus vabariigi haldus-territoriaalne jaotus, millega Eesti NSV-s moodustati 39 maarajooni, mis omakorda jaotusid külanõukogudeks.⁴⁰ Sellega ühtlustati Eesti NSV administratiiv-territoriaalne jaotus üleliidulise liigestusega. 1952.a. moodustati Eesti NSV territooriumil 3 oblastit: Tallinna, Tartu

³⁸ Eesti NSV Teataja, nr. 44, 16.aug.1946.

³⁹ Eesti NSV Teataja, nr. 9, 25.veebr.1949.

⁴⁰ Eesti NSV Teataja, nr. 11, 11.okt.1950.

ja Pärnu oblast.⁴¹ Tegelik elu näitas, et niisuguse jaotuse järele erilist vajadust ei ole ja oblastid likvideeriti.⁴²

Administratiiv-territoriaalse jaotuse edasiseks reorganiseerimiseks valmisid objektiivsed tingimused kollektiiviseerimise lõpuleviimisega ja väikeste kolhooside liitmisega. Uues olukorras tekkis vajadus külanõukogude liitmiseks, mis ka 1954.a. teostati. Endise 621 külanõukogu asemel moodustati 320 külanõukogu.⁴³ (Joon. 5)

Eesti NSV-s ei ole maakorraldustööd veel lõpuni jõudnud. Ka toimub uute sovhooside moodustamine ja kohati veel kolhooside liitmine ja lahutamine nii, nagu seda tegeliku elu vajadused dikteerivad. Neid vajadusi arvestades teeb Eesti NSV valitsus seadusandlikus korras vajalikud muudatused ka administratiiv-territoriaalses jaotuses. Nii likvideeriti 1957. aastal Pärnu ja Loksa rajoonid.⁴⁴ Pärnu rajooni kuulunud külanõukogud, Sindi linn ja Lavassaare alev allutati Pärnu Linna TS Nõukogule ning loodi seega Pärnu Linna TSN piirkond. Niisuguse ümberkorralduse eesmärgiks oli kindlustada ühtse Pärnu piirkonna potentsiaalsete võimaluste maksimaalne kasutamine tootlike jõudude arengu intensiivistamiseks.

Vajadus Loksa rajooni likvideerimiseks ning jaotamiseks Harju ja Rakvere rajooni vahel selgus tegeliku elu käigus. Nimelt olid nimetatud rajooni ida- ja lääneosa nõrgalt seotud omavahel ja ka rajooni keskusega: idaosa majanduselu tõmbus Rakvere poole ja lääneosal olid tihedad sidemed Tallinnaga. Nii ei kujunenud rajoonis ühtset majanduslikku tervikut, mis oligi Loksa rajooni likvideerimise põhjuseks. Loksa ja Pärnu maarajooni likvideerimisega vähenes maarajoonide arv 37-le.

Eesti NSV majanduselus toimunud suured muudatused - kollektiviseerimise lõpuleviimine ja rahvamajanduse kiire industrialiseerimine - võimaldasid administratiiv-territoriaalse jaotuse edasist ratsionaliseerimist. 1959.a. teostatigi

41 Eesti NSV Teataja, nr. 4, 3. mai 1952.

42 Eesti NSV Teataja, nr. 7, 25. aprill 1953.

43 Eesti NSV Teataja, nr. 10, 17. juuni 1954.

44 Eesti NSV Teataja, nr. 17, 12. okt. 1957.

Eesti NSV-s suurema ulatusega administratiiv-territoriaalse jaotuse reform. Vastavalt Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusele "Eesti NSV rajoonide reorganiseerimisest" likvideeriti 1959.a. jaanuaris Antsla, Kallaste, Kilingi-Nõmme, Kiviõli, Kose, Mustvee, Crissaare, Otepää, Pärnu-Jaagupi, Suure-Jaani, Tõrva, Türi ja Vastseliina rajoonid. Likvideeritud rajoonide külanõukogud liideti naaberrajoonidega, kusjuures Pärnu-Jaagupi alevi ning Are, Halinga, Häädemeeste ja Kabli küla töörahva saadikute nõukogud allutati Pärnu Linna Töörahva Saadikute Nõukogule; Kiviõli linna, Püssi alevi ning Lüganuse, Maidla, Rannu ja Sonda küla töörahva saadikute nõukogud allutati Kohtla-Järve Linna Töörahva Saadikute Nõukogule. Kohtla ja Kukruse töölisalevid liideti Kohtla-Järve linnaga.⁴⁵ 1960.a. teisel poolel likvideeriti veel mõned külanõukogud ja sellega ühenduses muudeti ka mõnede rajoonide piire.⁴⁶ Suurem administratiiv-territoriaalse jaotuse ümberkorraldus toimus Kirde-Eestis. Põlevkivitööstuse organisatsioonilise juhtimise paremustamise eesmärgil likvideeriti Jõhvi rajoon ja selle territoorium allutati Kohtla-Järve Linna TS Nõukogule.⁴⁷ Sellega ühenduses lakkasid iseseisvate linnadena olemast Ahtme ja Jõhvi linnad ja likvideeriti ka Sompalevi TS Nõukogu. Ahtme, Jõhvi ja Sompalevi liideti vahetult Kohtla-Järve linna koosseisu. 1961.a. aprillis likvideeriti Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega veel Lihula ja Räpina rajoonid. Endise Lihula rajooni territooriumi põhjaosa liideti Haapsalu rajooniga, lõunaosa aga allutati Pärnu Linna Töörahva Saadikute Nõukogule. Suurem osa endisest Räpina rajoonist liideti Põlva rajooniga ja kaks külanõukogu piirkonda läks Tartu rajooni koosseisu.⁴⁸

Toimunud ümberkorralduste tulemusel on Eesti NSV-s 21 maarajooni. Vabariigi mandriosas asuvad järgmised rajoonid ja linnapiirkonnad: Narva linna TSN piirkond, Kohtla-Järve linna TSN piirkond, Pärnu linna TSN piirkond, Rakvere, Tapa,

⁴⁵ Eesti NSV Teataja, nr. 65, 24.jaan.1959.

⁴⁶ Eesti NSV Teataja, nr. 29, 10.sept.1960.

⁴⁷ Eesti NSV Teataja, nr. 37, 11.okt.1960.

⁴⁸ Eesti NSV Ülemnõukogu Teataja, nr. 15, 21.apr.1961.

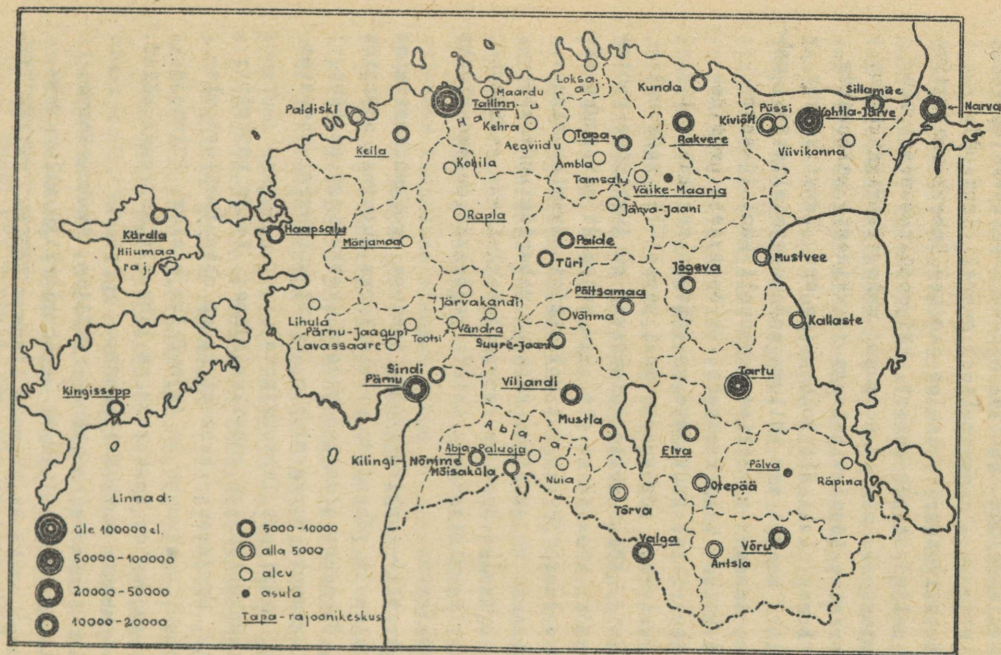
Harju, Keila, Haapsalu, Märjamaa, Rapla, Paide, Väike-Maarja, Jõgeva, Põltsamaa, Viljandi, Vändra, Tartu, Elva, Põlva, Võru, Valga ja Abja rajoon. Saartel asuvad Kingissepa rajoon Saaremaal ja Hiiumaa - samanimelisel saarel (joon. 6).

Administratiiv-territoriaalse jaotuse ümberkorraldamine oli tingitud paljudest põhjustest, kõigepealt nendest ulatuslikest muutustest, mis on toimunud meie vabariigi külas. Kollektiviseerimise lõpuleviimisega ja väikeste kolhooside liitmisega vähenes oluliselt kolhooside arv. Edasi kasvas kvalifitseeritud kaadri arv põllumajandusspetsialistide, mehhanisaatorite, insener-tehnilise personali näol 10 aasta jooksul Eesti külas kolmekordseks. Ka õpetajate, arstide ja teiste kultuurialal töötajate osatähtsus on oluliselt kasvanud. Märgatavalt tugevnesid maal partei- ja komsomoliorganisatsioonid. Kõige selle tulemusena on juhtimine kohtadel tugeva kaadri käes ja ei ole enam vajadust nii suure administratiivaparaadi järele kui kollektiviseerimise algul. Nii oligi tekkinud objektiivne vajadus vabariigi administratiiv-territoriaalse jaotuse reorganiseerimiseks, väikeste rajoonide likvideerimiseks ja teiste rajoonide tugevdamiseks ning suurendamiseks.

Administratiiv-territoriaalse jaotuse reorganiseerimine võimaldas oluliselt vähendada riigieelarve kulutusi administratsioonile. Ühenduse pidamine rajooni keskustega on tänu transporditingimuste paranemisele, eriti autopargi otsustavale kasvule, oluliselt lihtsustunud.

Rajoonikeskusteks on enamikus linnad. Kolme rajooni - Vändra, Rapla, Märjamaa - keskusteks on samanimelised alevid, Abja rajooni keskuseks on Abja-Paluoja alev. Põlva ja Väike-Maarja rajoonide keskuseks on lihtsalt suuremad külad. Harju rajooni keskus asub Tallinnas.

Vabariigi linnadest on kuus - Tallinn, Tartu, Narva, Pärnu, Kohtla-Järve ja Sillamäe - vabariikliku alluvusega. Tallinn jaguneb omakorda kolmeks linnarajooniks. Teised linnad, arvult 27, on rajoonilise alluvusega. Suuremad nendest

Joon. 6. Eesti NSV administratiivne-territoriaalne jaotus (seisuga 1.VI 1961).

on Viljandi, Rakvere, Valga, Võru, Kingissepp ja Haapsalu.
Ülejäänud linnad - Antsla, Elva, Jõgeva, Kallaste, Keila, Ki-
lingi-Nõmme, Kiviõli, Kunda, Kärkla, Mustla, Mustvee, Mõisa-
küla, Otepää, Paide, Paldiski, Põltsamaa, Suure-Jaani, Sindi.
Tapa, Tõrva ja Türi - on enamikus väikesed, mõne tuhande elani-
kuga kas põllumajandusrajoonide keskused või rannikulinnad.

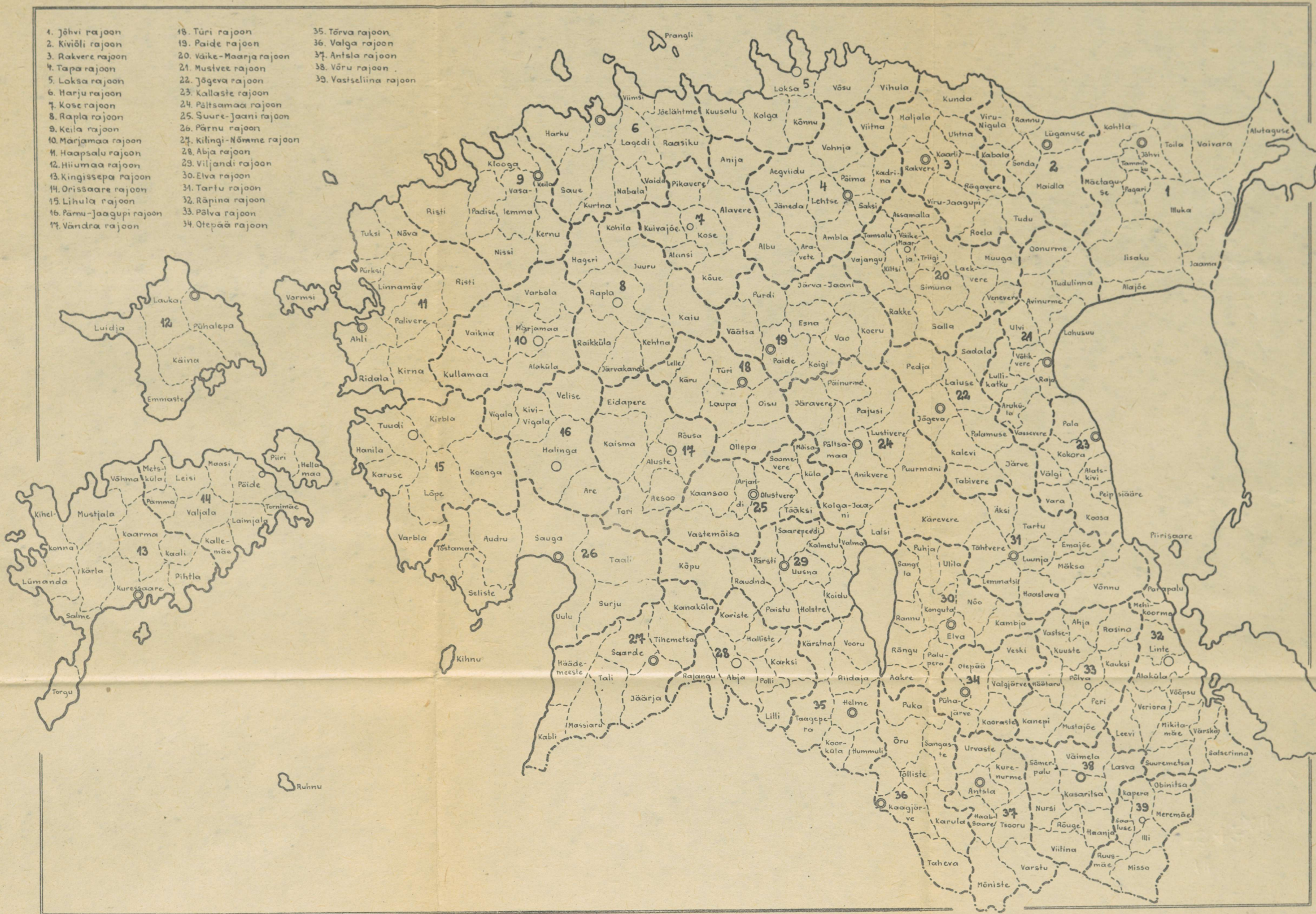
SISUKORD.

Saateks	3
I. Territoorium ja piirid	4
1. Territoorium	4
2. Piirid	7
3. Eesti NSV territooriumi ja piiride kujunemine	8
II. Eesti NSV geograafiline asend	9
1. Geograafilise asendi mõiste	9
2. Eesti geograafilise asen- di majandusgeograafilise aspekti muutustest	11
3. Kodanlikke kontseptsioo- ne Eesti geograafilise asendi küsimuses	13
4. Eesti NSV kaasaegne geo- graafiline asend	19
III. Eesti NSV administratiiv-territoriaalne jaotus	22
1. Administratiiv-territo- riaalse jaotuse mõiste	22
2. Administratiiv-territori- aalse jaotuse kujunemine Eestis nõukogude võimu eeltsel perioodil	24
3. Administratiiv-territo- riaalse jaotuse areng Nõukogude Eestis	29

N-63391

TRU Raametuken

VII
NA-343_{xII}

Joon. 5. Eesti NSV administratiiv-territoriaalne jaotus (seisuga 1. okt. 1955).

M-2331

N-63391

TRU Raamatukogu

VII
A-343XII

Hind 8 kop.

A
23855

3707611

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00370761 1